

Prutci su onaj dio rukava, što ostaje između donje česti rukava i privezica, ili primeca, a može ih biti 3 ili 5.

Privezice se pak čine u tri puta. Ima ih s punjenicama ili bez punjenica.

Ako je s punjenicama, ide prama otvorenim, a ako je bez punjenica ide prema zatvorenim.

Ne može se svaka ošva staviti na svaku zavez, no se stavlja što ide jedno prema drugomu; tako isto idu i rukavi prama prsima od prilike ovako:

Otvorena ošva s osam ponata s četiri cvijetka; otvorena ošva s osam ponata s četiri cvijetka na sitne punjenice; mala kadipača ili na žmirice s četiri cvijetka; otvorena ošva na cvijetiće ili sitne punjenice ili ošva od kadipače; otvorena ošva sa 7 punjenica ili s 6 kadipače; otvorena ošva nazvana *o r l o v e č a p e t i* ili sa svom kadipačom.

Sve spomenute ošve mogu ostati prema vezu kadipače.

Ošva s velikom pilom od 9 ponata stoji prema velikom izmetu na pečiće, a ošva s malom pilom od 7 ponata prama malim pečićima.

Sve se ostale ošve miješaju po volji, ali idu samo otvorene prama otvorenim zavezama, a zatvorene prama zatvorenim.

I ogrovi se miješaju kako se hoće, ali samo prama finim zavezama, ide ogrov na *šk a t u l i c e* ili sa svim srcem.

Svi rukavi na zvrkove idu prama finim zavezama, a mogu podnijeti i *p o k a l a* župci ili s velikom kosjeračom, ali to ide prama *k o r o t i*.

Svi ostali rukavi idu prama *g r e ž i m* vezovima i mogu se po volji miješati, ali treba da vazda ide otvoreni prama otvorenim prstima, a zatvoreni prama zatvorenim.

Tri su starinska ili mrka veza:

Zlatnica, žutnica, bjelnica ili *o b j e l n i c a*.

Prama ovim je zavezama i njima prilična ošva i ogrov, te nema posebna imena, no se zove ošva od zlatnice, ošva od žutnice i ošva od bijelnice. Tako isto i ogrovi nemaju posebnih imena.

Još je navesti dvije vrste starinskih rukava:

1. na pločice,
2. s pločama.

Ovdje je potanko navedena narodna tehnika iz usta naroda kako narod radi i kako se izražava u poslu svome.

DR. LUJO MAZZI:

POGLED NA NARODNI ŽIVOT I RAD U DUHU NAŠEGA NARODA.

Našem pokrajinskom muzeju namijenjena je u pogledu narodnog rada jedna vrlo znamenita zadaća. On ide za tim, da nam prikaže u vidnoj formi, po izboru sakupljenih predmeta iz pojedinih grana narodnog života, negdašnji i sadašnji stepen našeg narodnog obrta i umjeća, te da nam predoči duh naroda, kako se je do današnjeg dana, prema vlastitim potrebama i prilikama ispoljavao u javnosti.

Pronaći zgodne i korisne objekte rada i potaknuti duh naroda da ih srdačno usvoji, dužnost je svih onih, koji sa narodom osjećaju i kojima je povjerena narodna sudbina.

U ovom nastojanju sve nas upućuje, da na narodnom temelju potražimo put novoj prosvjeti u savremenom pravcu i otvorimo nove staze podignuću našeg narodnog obrta i privrede.

Ovim se ne člja na razne obrte u velikom stilu,

na golema poduzeća, što su osnovana tuđim kapitalima i nose narodni karakter. Slična poduzeća nemaju ništa zajedničkog s našim narodnim duhom, s našim narodnim bićem i koriste najmanje onim narodima, koji su većinom težačke ruke. Težak se pretvara u radničkog proletarca, zanemaruje zemlju i uz zdravlje često puta izgubi kućište i vlastitu podvornicu.

Gdje je pučanstvo toliko prorijedjeno, kao što je u krajevima gdje stanuje naš narod i gdje su pašnjaci prostrani a zemlja još potpuno neobrađena, od velike je štete rad u raznim fabrikama; i pored svih najboljih higijenskih uslova u njima, kako određuju odnosni zakoni, mora se odvrćati prostog težaka od takovog rada, na koji ga eventualno nagoni pohlepa za gotovim novcem.

Te jadne nadnice nijesu dovoljne ni da pokriju vlastite troškove oko priličnog uzdržavanja

svagdanjeg življenja, a kamo li da nadoknade golemi gubitak upotrebljene životne snage, moralno opadanje i gubitak narodne svijesti. A teške posljedice, koje neminovno nastaju iza poremećenog zdravlja, razna okušenja sa nemilim i krutim boljeticam, poglavito sušicom; iskvarenje čilih plemena i tamanjenje mladjih naraštaja, ne dadu se niti procijeniti. Rijetko je, da koji ponešto prištedi u tom krutom radu sebi i svojoj obitelji.

Mi imamo pred očima težački rad i onaj sitni, domaći obrt, koji je nikao iz narodnih potreba, koji se oslanja na racijonalno iskorišćivanje svih proizvoda zemlje, koji se odnosi na svako zanimanje naroda uopće, te stoji u neposrednoj vezi sa narodnim duhom.

Nije time rečeno da je rad u ovome smislu prost od svake pogibije. Ne; svaki je naporni rad štetan. Štetan je zdravlju, pošto ga trud uništava; štetan je zaradi, jer joj otima snagu. I prosti rad oko polja ima svoje mane, čak i oni oko sitnog domaćeg obrta.

Težak je više izložen nezgodama vremena, nego ostali radnici. Izložen je i prašini, a svaka vrst prašine, bila ona iz kojeg mu drago prirodnog carstva, donosi opasnosti, naročito; ako je po sebi otrovna, pogledom na vrst predmeta od kojega potiče i na kužne klice što ih sadrži. Pri sjetvi, žetvi i kosidbi; kada ore, kopa, krči i podiže u stog; kada mlati kukuruz, vrše i vije žito; kad radi o duhanu i t. d., manje ili više batali ga prašina. Ali njegov je rad vazda na otvorenu vazduhu. gdje je idealna ventilacija i manja je šteta zdravlju.

Prašina osvaja dušnike i pobuđuje razna zapaljenja sluznica, zaduhu, zapaljenja pluća, dapače kadikad i samu sušicu; a neke opet vrsti prašine truju krv i nište krvne, rusaste čestice — kao ona od duhana i kvare lijepu mladost teškim anemijama. Ima slučajeva, da mnoge žene u tom radu izgube svoj porod, čestim pobacivanjem iznemogle, kržljave nedonošćadi.

No i sami težački rad nekih dana u godini biva kadikad preko mjere naporan, ali i tada nalazi oduška u obilatim odmaranju slobodnijih dana. Naročito duge noći donose težaku potrebiti počinak, a raznolikost rada diže mu onu monotoniju, koja postaje vremenom i duhu nesnošljiva. Druženje pak više osoba u jednom radu, kao što je obično kod težaka, okrijepljuje duh i snagu. Rad začinjen šalom, pjesmom i razgovorom, podnosi se lakše.

Samo kod onih težaka, koji se neprestano zanimaju jednim te istim radom, pri kojem bivaju odveć opterećene samo neke mišićne skupine, u kakovom

nespretnom ili zgrčenom položaju tijela, gubi se i ona surazmjerna euritmija života, ona stasitost i tankovitost ljudske ljepote; i s toga postaju razne deformacije hrptenjače i pometnje u odnosnim organima. Može se prigovoriti težaku, što puštava još nedoraslu mladost na rad; ali je i to donekle shvatljivo kod pomanjkanja dovoljnih radnih sila. Nedorasli se obično bave čobanlukom, a samo se u potrebi mašaju motike i mašina; i njima se ne izgleda u radu. Oni rade do mile volje; rad im ide k srcu, pošto je sljubljen sa njihovim običajima, koji su im usadjeni u dušu. A opet u težačkoj ruci, što zbog oskudice prvih životnih uslova, što iz neznanja, obavlja se prirodna selekcija slabunjavih elemenata, još u prvoj godini života, te je naraštaj koji ostaje, snažniji.

Doduše rad u polju, kod neuredjenih zdravstvenih prilika, pogledom na blatija i močvare, na nečiste lokve i t. d., daje povoda, da mnogi težak izložen mokrini, oboli od kostobolje, a zatim usljed uboda komara, da se potruje i malarijom, što vrlo nepovoljno utječe na zdravlje čitavih plemena.

Kad se prenosi djubar i gnjoje zemlje, cijeli komšiluci stradaju od Ognja (Typhus). I poganac (Anthrax) bira svoje žrtve izmedju težaka, a poglavito izmedju čobana i onih koji se posvećuju kojem malom domaćem obrtu: obučari, oputari i oni koji se bave priredjivanjem sadrtih koža, izloženi su pogancu.

Moglo bi se ponešto primjetiti svakom radu i svakom obrtu, čak i onome oko prostih, domaćih rezbarija. Švelje i krojačice, vezilje i tkalje, srču podosta nezdrave prašine, koja potiče iz upotrebljenih predmeta rada i a inače gube se u struci tijela i u očinjem vidu. Prašina napastuje i oštećuje najviše one osobe, koje rade oko vune, štono se sprema kao gradja narodne nošnje, raznih ogrtača, ponjava, pokrivača, prostirača, vreća, mutapa itd.

Kovači podložni su zapaljenjima dušnika i zaduhi; zlatari izloženi su onoj sitnoj prašini, koja mehanično oštećuje disala, te isparivanju nekih otrovnih kiselina; a jedni i drugi odnosnim opeklinama itd.

Svaki rad ima svoju manu, ali meni je do toga, da samo letimice napomenem po koji rad napose i da mimoidjem svaku iscrpljivu analizu pojedinih radova i ako su u nerazlučivoj vezi sa glavnijim zanimanjem naroda i njegovim umjećem.

U najsitnijem radu troši se ponešto životne snage, biva one energije koja se razvija iz odnosnih mišićnih celija. I pošto u ljudskom organizmu vlada neka harmonična cjelina, koja veže i spaja različite

organe, manje ili više u svakom njihovu osebnom ili skupnom djelovanju, nemogu ni pojedini organi tijela odreći se dužnog učestvovanja u istom, naročito pak oni glavni organi, koji potiču na rad i vrše glavne funkcije za nadoknadu potrošene životne snage.

Glavni poticaj na rad počinje u centralnom živčanom središtu i njegovim organima. I ako je rad ograničen na pojedine mišićne skupine, te su većma zanimani stanoviti djelovi centralnog živčanog središta, ipak nije moguće izbjeći barem nekom aktivnom sudjelovanju i drugih organa te istog organizma, pošto svi skupa sačinjavaju pomenutu organsku zajednicu. Naporedo sa življim poticajem centralnog živčanog središta, uz življi mišićni rad, nastaje i življe kolanje krvi, življi promet u organima dihanja, a i neke stanovite promjene u sistemu probave i onim sistemima, koji služe za eliminaciju neupotrebljenih i štetnih materija.

Po tome nije teško dokučiti, kolika li je opasnost, koja prijeti životu, ne samo od pretjeranog svakog rada, već i ona koja se neminovno nameće od ambijenta u kojem se radi, od vrsti rada i načina u radu; od rada po noći i u dobi tjelesnog razvitka. Dakako da u svim slučajevima treba polagati osobitu pažnju na količinu i vrst hrane, pijaće vode, te na higijenu stana i lôge. Od ostaloga, pri svakom radu, bez dovoljna odmora, dokazana je i smanjena otpornost iznemoglih radenika prama raznim bolestima.

Osobito teški rad pobudjuje srazmjerno i veći gubitak energije; zahtjeva dakle i veći odmor, bolju njegu životu. Jednostrani i jednolični rad, razvija jedan dio života pored ostalih i vodi prije vremena istrošenju živčane moći.

Ne čezne Crnogorac za kršom, kad putuje preko prostranih poljija i preko dugačkih cesta u ravnici, samo zato što ga zar privlači krš od miline, već i s toga što ga ono vječito, jednostrano tumaranje po ravnici, pri kojemu poglavito djeluje samo jedan dio guštera, umara mnogo više nego li u kršu, gdje se neprestano izmjenjuju sad jedne sad druge skupine mišićja i zamjenjuju se u radu. U ravnici i duh je pospan, dočim u kršu bdije vazda i oživljuje poticaje. Nadalje, krš se obično hvata visina, dočim ravnice su podlegle nizinama, na kojima biva veći vazdušni pritisak. Obijanje krša doista je trudnije putniku, ali ga ravnica iznemaže. Laglji i čišći vazduh, olakoćuje svako kretanje.

Nije kud kamo, kada neki rad ište odviše truda, bilo to obzirom na upotrebljenu snagu ili na ustrajnost u radu, obični ljudski život može samo da ga

podnosi do neke mjere, preko koje nastupa opća malaksalost tijela i duha, te prerano rastvaranje života. Svaka celija, naročito mišićna gubi ponešto od svoga, u svakom radu. Uz otpatke potrošene materije u raznim ćelijama, nagomilavaju se i nek otrovni elementi, vrlo opasni, koje treba za vrijeme odmora izlučiti iz organizma. Prisutnost tih toksičnih elemenata u organizmim ljudi izginulih usljed teških napora, iza ljutih bitaka, u velikom hrvanju, pobudjuje brže raspadanja njihovih organa i rasulo lješina.

Isča lovinu odviše hajkana i shrvana gonjanjem, ne može da se uzdrži od raspadanja toliko, koliko ona smaknuta iznenada ili na lôzi.

Još treba računati pri radu sa nekim kemičnim procesom, koji tinja u ćelijama odnosnih mišićnih skupina i predstavlja izvor one fizične snage, koja oprema stanoviti rad. Već u stanju odmaranja, svaki mišić ili gušter prima u se od krvi, štono optječe životom, neki dio kiseonika, pomoću kojega se razvija ugljena kiselina. To je između ostalih jedan prosti proces sagorijevanja, koji se automatično vrši u ljudskom tijelu. Iz mišićnog rada niče toplota, koja se opet pretvara u rad. Ali se smije samo jedan dio te toplote da izdava na rad, dočim stanoviti dio mora da ostane sačuvan za vlastite potrebe organizma. Kad se određene granice prekorače u izdavanju tjelesne toplote, izbijaju i razna poremećenja u različitim funkcijama životnih organa.

Da se svi ti gubitci nadoknade i da se pospješi odstranjenje nagomilanih toksina iz utrudjenih organizama, treba dovoljno hrane i srazmjerno odmora, prama uloženim trudima.

Svako ćeljade treba da uzima toliko hrane, koliko mu je od nužde da pokrije dnevni gubitak, a kad raste, još ono što mu se hoće da pomogne vlastitom razvitku.

Poznato je da u procesu nadoknadjivanja u radu potrošenih sila, uz hranu i odmor, najvećma doprinaša čist vazduh i prikladna lôga, prostrana i čista. „Zgodna hrana, zdrava voda, čist vazduh i dobar stan a uz to i sredjeni rad koji srcu ide, i — eto života!

Pripoljac hrani se uopće bolje od brdjanina; ima više sredstava i prilika da bira prikladniju hranu, glede vrsti i sadržaja hranjivih materija i glede različnosti. Onog što je potrebno radniku, biva: ugljenih hidrata, šećernih jela i masti, ima obično na pretek, a podosta i bjelančevine. Brdjanin žive u slabijim prilikama: ugljenih hidrata ostaje mu jedva toliko da prežive i ti su često puta iskvareni

ili ljuljevi, a mrsna upotrebljuje odveć malo; mlijeko, maslo i sir, kad nije oskudice, nadoknadjuju mu obilato svako ostalo pomanjkanje.

Ipak je pripoljac zaostao za brdjaninom u snazi i razvitku; dapače nema ni one razabranosti uma, koja odlikuje prostog kršača. Uzrok je valjda u tome, što više radi, često puta je izložen malariji i živi neurednije; dočim je kršač hitriji, jer uživa potpunu čistoću vazduha, a razabraniji zar s toga, što mu širi pogledi sa visina rastvaraju i vedrije vidike uma.

Ali čista narodna duša počiva u vedrini onog vidika, u onom zamišljenom pogledu, u kojemu se zrcale smioni ideali i čeznuće za junaštvom, za slobodom! Smionost srca, prezir svake opasnosti, označuje njegovo biće; duša dobra, idealno moralna, odjekuje u onim širokim grudima. Ona ljubi one gole visove, sa kojih se otvara nepregledno obzorje; ona ljubi oni goli krš, koji ga gladom mori i onu mutnu vodu, štono u procijepi staje. Vrlinu toga duha treba proučiti, mane mu ispraviti i na toj podlozi stvarati narodno dobro.

A i mane su velike, goleme! Njegovo oko bistro, misaono, duboko; onaj pogled ozbiljan, blag i oštar do potrebe, odaje dobrotu i srčanost, ali i neizmjernu sporost u radu... katkada lijenost do mrtvila! Ne žuri mu se nipošto, a potaknut, odvraća: „Nije preše — neće biti zla ako Bog da!“ I ne zanosi se dođuše za radom, čak ni za onim najpotrebitijim njegovu žitku; on voli da drijema i sanja otvorenih očiju, te i sam je skrivio u mnogome, svome uboštvu. Tako je i uništio goru, da mu ne zaklanja pogleda u daljinu i da ima više prilike da sanja. Valjda i s toga, da mu se nije mučiti na dalje po drva, iskrčio je čak i panjeve. Najradje planduje s toga što mu je atavizam čobanluk; u čobanluku je odgojen, te kao čoban uživa samo u prirodi i u blagu, a zemlja je teška za obradivaje i nije mu do toga da se muči mimo potrebe vlastitog uzdržavanja.

Dok je bilo obilato blaga, bilo je i svega i nije mu bio red, da se odviše brine o sebi. Ali druge su prilike nadošle; poskočile daće, okupili ga jadi sa svih strana i nastalo je doba ozbiljnog razmišljanja. Strani ljudi nametnuše se, da iskorišćuju njegovu starinu; druge ruke obradjuju njegove podvornice, uživaju plodove i razmeću prostrane šume; pred njegovim očima kopa se blago iz dubina zemlje na tudju korist, a on pomaže u svojoj nesvjestici svome zlu, svojoj propasti!

I pored svih nezgoda, koje ga saletišu, ipak mu je struk ostao krut golem, suh, košćat i moćan da

pretrpi glad i žedju, da podnese svaki trud i nevolju. — Pripoljac, kao što je slabiji u razvitku tijela, slabiji je i u duhu; škole mu nijesu pomogle da se prosvijetli, a mnogo su mu potisnule duh narodni, otudjile ga od predaja i bacile u naručaj mrtvoj opatiji, za svim i svačim. Prije je ginuo da sačuva slobodu i žitak sebi i porodu, a sada prezire vas svijet, kad već mora da mre i gine u vječnosti! Eto to je duh naroda koji strada, duh našega naroda!

Savremeni napredak drugih naroda prignječio ga je poput biljke, koju jednog vlažnog dana pogazi okrutno stopalo, istisnuta jedno proviruje iz gnječila svoga; a mnoga sujevjerja dokončaše ga nemilice. Otkuda Spasenje? ... U radu! Treba ga potaknuti na rad, koji ga duh privlači, na onaj rad, koji mu govori srcu i duši, na onu zameticu rada, što no mu stvoriše njegovi stari, što je on sam donekle dotjerao i nastojati, da taj rad ožive, da se usavrši, da napreduje uporedo sa sličnim radom prosvijetljenih naroda; treba stvarati i novog rada, ali vazda u duhu narodnih osjećaja.

Nužda je obratiti osobitu pažnju racionalnom obradivanju zemlje, te iskorišćivanju dotičnih proizvoda; zatim gojenju stoke i gore i osvrnuti se na domaće umjeće pogledom na nošnju i obuču, na vezivo i tkivo, na zlatne i srebrene običajne predmete, na kovačiju, na pokućstvo, posudje i razne rezbarije od drveta i t. d., te uskrsnuti uspavani narodni obrt, osnažiti ga i stvoriti novih vrela narodnog života u narodnom duhu.

Proučavanje starih običaja i narodne psihe, koja je donekle oličena u njima, jedina je zdrava podloga, na kojoj treba osnivati prvo vaspitanje i graditi budućnost naroda, te nam pokazuje najzgodnije načine, kojima da se poslužimo u nastojanju i trudu oko našeg kulturno-ekonomskog napretka. Tako samo moguće je podići narod iz bijede, a narodno umjeće dotjerati do prave umjetnosti.

Duh naroda već je prigrlio ovaj rad, već ga je prenio u krilo svojih običaja i rado će se odazvati svakom pokretu u tom smijeru. Ne može se graditi budućnost pojedinih naroda po jednom kalupu; dijete se razlikuje od djeteta, čovjek od čovjeka, a tako isto i svaka narodna cjelina, jedna od druge. Ali duh narodni, koji u općenitim pojavama života nadahnjuje velike mase naroda, ima svoje osobito obilježje, svoje značenje, koje je kao prirodjeno svim onim narodnim elementima, što se nijesu otudjili narodu i odvrgli od njega.

Svako usavršenje narodnog obrta i umjeća, svako stvaranje novog obrta, kao novog izvora življenja, treba da je u duhu narodnom, a da ne

služi naprosto kao časovito sredstvo prehrane i vrlo problematičnog blagostanja. Inače to biva na štetu širih narodnih slojeva i narodne svijesti, a na korist samo pojedinim sebičnjacima, izim slučajeva, kada to zahtjevaju viši narodni interesi.

Svaki narod ima svoju narodnu nošnju, svoje običaje i predaje, koje mu stariji ostaviše u svijesti kao amanet; te i u pogledu stvari kojega okružuju, u pogledu vlastitog življenja, odlikuje se od ostalih različnim nazorima i različnim svaćanjem životnih prilika.

Psiha narodna, koja je stvorila razne nošnje i začinila ih svakovrsnim nakitima, prama svome ukusu i nadahnuću; koja je udesila svoje običaje prama poglavitim pojavama narodne povjesti i domaćih doživljaja, goji i svoje stanovito umjeće, koje u velike utječe na dalnji razvitak tih narodnih potreština. Nekom prirodjenom sugestijom, ona mladjen naraštaju, koji postaje donekle nepovjerljiv prama onom pravcu, što mu ga eventualno pružaju strani narodi, čak i kulturniji.

Prirodni je pravac najprikladniji; pravac u narodnom duhu, na kojem se oslanja i postizava svaki brzi i trajni uspjeh. (Usavršenje narodnog umjeća, pomoću vlastitog pregnuća i izgleda u tekovinama naprednijih naroda, pomaže svakako boljoj evoluciji narodnog duha, ubrzava njegov prirodni razvitak i stvara narodnu umjetnost. Na taj način nastaje zgodna evolucija svakog rada i umjeća, a konačno i evolucija duha narodnoga.

„Bolje da nestane sela, nego u selu običaja.“
Evo kako naš narod karakteriše sebe i svoju ultra-konservativnu psihu! I to je duh narodni! Teško ga je opisati, još teže zaći u dubine njegove unutrašnjosti i osjetiti ga. To može samo onaj, koji je nikao i žive u narodu. Duh našega naroda ne potiče ga neposredno na rad, ali rad u duhu naroda ima već u sebi potrebiti poticaj i jamči za uspjeh. Nije to igra riječi, kao što izgleda, već ozbiljna opomena našoj tromosti u radu.

Patnički život doista je donekle skršio naš narodni junački duh, s kojim se je negda ponosio, ali ga nije uništio; pritisak mogućnijih odvratio ga je od starih uspomena i predaja, ali one nijesu sveosve iščezle. U nekom dijelu našega naroda ostala je doduše sama narodna pjesma pored starih običaja, kao jedina iskra svijesti i narodnog osjećanja; i to je nešto! Bolji se povukoše u planinu, pa daleko od glavnih središta, željni slobode, željni hajdukovanja i starine; pod kojim imenom spominju stare zakone, starinske običaje i sve ono što je negda bilo. Ali ipak jezgra narodnog duha, oštalala je jednaka u svakom

ogranku našeg naroda i ako potisnuta sujevjerjem a potrpana koprenom potamnjenih ideala. Dobročudan, razabran, bistar, hitar, neustrašiv i ako spor, ali do skrajnosti uzdržljiv u svakom radu, kada se upregne, sačuvao je ipak nešto junačkoga u svom duhu, nešto osobita, što treba izdjelati, izglediti i preurediti na njegovu korist. Smijeh se rijetko pomalja na njegovim usnama, a to je znak tužne prošlosti i sadanje bijede. Dok se je prihvatio ozbiljnog rada oko obezbjedjenja životnih domaćih potreba, umukla je i pjesma u njegovu grlu, kao da je izvjetrla iz njegovih grudi. Ali, momci se i danas hrvaaju . . . , bacaju kamena s ramena . . . , gadjaju, gdje im nije zaprijeke iz dugačkih kremenjača . . . , takme se u skoku, u trci i svakoj igri, po starim običajima, a katkada se za liječu čak i u lov, na leteću divljač i zecove, ili, u gornjim predjelima, na viši lov, te zameću prave hajke na srne, divokoze, na lisice i vukove, divlje krmke, pa čak i na medvjede, u besprimjernoj srčanosti. Koliko li ta hajka privlači jogunastu mladež! Po nekoji momci, podijeljeni u lovce i hajkače, pohvataju živlad i prenoće u kojoj od onih priprostih staja, posijanih na podnožju visokih planina. Te su staje obično maldane zakopane u kojoj rupi, pokri-vené ševarom ili daščicama, a gradjene su drvijem i gnijlom, bez prozora. Vratašca su im jednokrila, niska i zatvaraju se sa unutrašnje strane, tromastim, drvenim klinima. One služe čobanu i blagu kao utočište od leda i zla vremena, te od nasrtaja divlje zvijeri.

I tako, nešto pri zoru, u oči kojeg jesenjeg vedrog dana, kada na istoku blijedi pojas opasuje noćnu tamu, a srebrenasti sjaj okasnijih, osamljenih zvijezda jedva se još bliješti, trepeće na uspavanom nebu, kao umirući plamen nebeskog raskošja, kada no je na izmaću noći sva toplota sabrana od sunčanog žara istrošena već davno, te je studen najosjetljivija . . . nastaje neko komešanje u staji, i ispadaju jedni za drugim; lovci, hajkači i vižlad . . . Treba se žuriti i dostići vrhove visokih planina, obraslih golemim, prostranim šumama, . . . postaviti busije i dočikati divljač, prije no što se prene iza sna i dok ju još nije saletila vižlad.

Put je dalek, uzbrdica kao uz ražanj! Puške se pune . . . , pašćad se oblizuje, valja, kotrlja i proteže po ledini pred stajom, a momci se krijepe po kojim gucajem lozove rakije iz priproste, tamne burače.

Jedva se razabire mala, vijuga ta oputina, na nekoliko koračaja dalečine, ispred velebnih omorika i tankovitih jela, što se gube u mračnoj visini . . . H o r a j e! Lovci odoše; laganim korakom osvojiše prve brežuljke; . . . upadoše u šusjedne drage i eno

već se dohvatiše osrednjih kosa . . . Vazda krajem i kradimice; . . . zaposjednuše poznate laze i postavile zgodne busije. Puškom u ruci, rastvorenih očiju piljeći preda se u gustinu nedogledne gore, očekuju — zebu i čeznu! Svaki šum, svaki list, koji zatrepti, uznemiri ih; uzlepeće im se srce u grudima . . . Mrtva je tišina, nema još ni spomena životu u pospanoj šumi! . . . Od jednom zaštekće jedno pašće, tako daleko da se jedva čuje . . . Prenuše se lovci! . . . drugo se oglasi nešto iz bližega, treće . . . i nastade opće štekćanje! Vrući je trag . . . taze . . . taze . . . hajkači dovikuju: co . . . co . . . cooo . . . žuti, liso! . . . Lisko! . . . Drž . . . drrrž . . . eto . . . eto . . . ha-ha! I puče puška, jedna samo, te, opet nastupi muk. Lovci, hajkači i vižlad, hitaju onom položaju gdje je puška pukla, onoj zasjedi, da vide i procijene lovca i lovinu. Na mekom humusu i popadalom lišću, a najviše na bijelom snijegu, bilo je više tragova srna, — dva vučija traga; vukovi očutiše lovce i pobjegoše na stranu, samo jedno srnče nije umaklo. Do njega se pružilo osrednje, dahtajuće pseto, raskrečenih prvih nogu i podvijenog stražnjeg trupa, sa uzdignutom glavom, krmeljastih, krvavih očiju i isplaženog dugog jezika, a pred njime lovac veselo puni izmetnutu pušku. Pridošli lovci, hajkači i kerovi zagledaše se u srnče; lovci ga preokrenuše i nešto zamrmljaše tihim glasom; hajkači i kerovi polegaše kolo naokolo oko njih. Dobro je, kad nije bilo zaludu! . . . Jedno pašće koje bijaše zalutalo za nekim tragom daleko, daleko, vraća se malko podvijenim repom, kao da je nešto skrivilo, te se kriomice promiseće izmedju ostalih. Prva je zasjeda gotova; sprema se na isti način druga, treća itd., koliko ih podnosi dan do prvog sutona. Mogu katkada da nagrabišu i na medvjeda ili na divljeg krmka, što zavisi od položaja; i tada lov postaje ponešto opasniji. Treba u tom slučaju jačeg hitca, boljeg olova, više srčanosti i prisebnosti u gadjanju. Nije šale ako medo dolazi odozdo, treba ga puštiti da se primakne na dobar hitac i tada mu ga sasuti u grudi ili u pleće. Ranjeni medvjed naletjet će velikom brzinom na puščani dim i jao ti se onom koga se dočepa; tada je od potrebe da lovac odmah odskoči na stranu i da ga nožem dočika. Uza stranu medvjed je pometen, pa nešto od kite na glavi, što mu zaklanja očnji vid, te ju mora da otrese s očiju i gubi se s toga u trci, dočim nizbrdice juri sa svom žestinom i skotrljava se za trenutak na napadača. Bolje ga je puštati mimo sebe i sa strane gadjati; rijetko je da se povrati i ako je pogodjen. I ranjenog se divljeg krmka treba čuvati; u zadnjim trzajima života, kadar je da te pokosi.

Srčanost našeg naroda je neizmijerna; on do-

čika medvjeda prostom sjekirom i bez puške, dapače i samim dobrim sukrom hrve se i brani od njega. Dvanaestgodišnje dijete obranilo je svoga oca od očite smrti. Golemi medvjed, na kojega je otac bio zamahnuo sjekirom, a ova mu se izmakla iz ruku, razjaren povali mu oca poda se i pritisnu. Dijete se dočepalo sjekire i snažnim udarcem presjeklo medvjeda u hrptenjači, ali ga nije moglo samo da skine s onesvješćenog svog roditelja. Zavapi u pomoć, i potrčaše drugi da mu pomognu. To je bilo nazad godina u posestrimi Bosni. Otac i sin išli u goru, u potrazi za kojim javorom, pošto se je otac bavio rezbarijom domaćih drvenih predmeta, a javor je drvo najbolje!

Koliko li ima takovih slučajeva u raznim predjelima naše šire postojbine! Ima ih podosta i do kazuju, da još nije sveosve uginuo onaj junački duh, koga spominjem. Ta primaknite se malko i pogledajte u našu neposrednu blizinu; iz samog pogleda na okolnu prirodu možete razabrati onaj duh, što u njoj tinja i žive. Vidjeste li onaj kraj zemlje, što se pomalja ispod ponosite Dinare, što no se proteže izmed Svilaje Mosora sa jedne a Prologa s druge strane, što dijeli naše Biokovo, kojemu je samo Lovčen ravan, od Zavelima i poda? To je središte naše zagore, to je srce Dalmacije. Sa gornje strane na istoku viri gordi Veleš — leglo medvjeda i vukova — iz kršne Hercegovine, a na zapadu Troglav, Šator planina i tamo još dalje . . . vilovita Koprivnica uz Stožer, Šuljagu i kitnjastu Plazalicu, sa njenom pomladjenom borovinom. Vještića se gora uzdiže kao mrka kapa na golom Prologu, dočim tamo u dnu po sredini, gologlavi Cincar žmiri preko oblaka u ovu našu pustoš, kao da se mrgodi našoj golotinji! Vještića gora, to hajdučko nekada zaklonište više sirotnog Vrdova, u crno se zar zavi, što joj nestade junačkog veselja, što joj opusti hajdučko gnijezdo negdašnjih sokolova! Tek Svilaja sa sjeverne strane prikazuje ponešto grmlja, nalik vuni na mladenačkom obrazu, a ostalo je sve golet — pusta golet!

Na Prologu, naporedo dalmatinskoj granici, koja se negda povlačila tamo daleko preko livanjskog polja u Bosnu ponosnu, a čak do Mostara na strani Hercegovine, — proviruju brojne krševite kose, kao izglođane goleme hrptenjače sa dubokim rupama i jamama, u kojima se kote vukovi i lisice, kune i jazavci, raznolike zmije i mnogovrsne zvijeri; dočim orlovi krstaši proljeću sa nedoglednih visina, te se u širokim kolutinama spuštavaju malo po malo, u potrazi za kojom iznemoglom životinjom ili crnutom zvijeri. Široke drage unakrst presijecaju kao

golema rebra opružene kose. S ove strane protežu se Mosorske vrleti, okrunjene djerdanima poredanih, kamenitih kotača, pozlaćenih bujnom napolicom. Između Prologa i Mosora, Zavelima i Biokova, ispod Dinare i Svilaje, amo tamo pružaju se prostrana polja, okićena zelenilom i bogatim plodom. Više polja odskaču brežuljci, nadižu se brijegovi, posijani bijelim pločatim kućicama, a nad njima podovi i razgranate gladne planine, pak brda i raznolike gore. Sa gornje strane tih brda vidjeti je po nešto borove šume, bukve i kljena i po koji golemi hrast ili brijest na plandištima. Sa donje je sitan hrastov grm i grabarje, usred kojeg viri po kakav osamljeni hrastić ili jasen, krivuljasta grabovina, smrečka i po koja razgranjena zelenika. S jedne i druge strane niču između kamenja i pukotina, razne ljekovite trave, kadulja i iva, dubčac, vrijesak i metvica itd., koje služe sada raznim domišljacim, a mogle bi uz srčanik, lukovac, gugotinu, sprež i gladišiku da posluže i kojem sitnom obrtu, na narodnu korist. Jagoda ima na pretek na sjevernoj strani Prologa, a pelima, sljeza i rutve okolo kuća, gdje su gnjojnije zemlje. Ali svuda se ističu raznolike kamene grede, kao grdne nemani, poput golemih ploča, u ovojnim, na skakalim; šiljastih okruglih plosnatih i svakojakih vrhova, koji natkriljuju razne dočiče, te jadne brdske podvornice, ili po koju ledinicu i na njoj načulenu sirotu kućicu, od neoklesanog kamenja sa iskrivljenim neotesanim hrastovim gredama, a pokrivenu poredanim, privezanim snopićima ševara.

Tamo daleko na istoku i na zapadu i gore prema, sjeveru, prostranija su polja, bogatiji su pašnjaci odjevenija su brda, obilatiji plodovi u žitu, voćki, sijenu i mnogoj vrsti proizvoda za othranu naroda i blaga. I na samoj površini naše uže domovine, koja sačinjava jedva jednu sićušnu jedinicu svega onog zemljišta, koje sa etničkog gledišta pripada našem zajedničkom narodu, postoje velike razlike između pojedinih plemena.

Neznatne su razlike u govoru, u običajima, u jezgri narodnog duha; nema ih u kipu i obličju. Ali je ipak ta razlika tu, ona se vidi i osjeća! Ona leži u razvitku duha, koji je mnogo slobodniji u gornjim predjelima naših zagoraca; mnogo razabranije su im misli u shvaćanju životnih prilika, mnogo bistriji pogledi u vjerskim pitanjima i pored svakog pomanjkanja osnovnih škola, mnogo im je uzvišeniji osjećaj moralnog življenja i osobnog poštenja.

Doista, naši brdjani žive u svakoj oskudici i dave se slabom, često puta nedostatnom hranom. Propale su im gore, suženi pašnjaci, presušeni izvori

voda; ponestalo im je blaga i svega dobra što imadoše nekada, ali im je duh čist i tu ga treba potražiti — potražiti i odgajati. Dajte mu pouke, zgodne pouke za život!

Prava nauka odgaja ljude te postaju korisni narodu, a pogrešne osnove nauka, oštećuju ga. Svaka obuka širih narodnih slojeva, mora da bude provedena u smislu narodnih potreba, u skladu sa narodnim običajima i prama duhu naroda. Valjda s toga i naše škole ne odgovaraju kao što je bilo očekivati onoj svrsi, koja im je postavljena. Škola i domaći uzgoj moraju se potpomagati međusobno i zajednički usavršavati. Svaka škola začinja bolje ili gore duh pojedinaca, uklanja ili razvija postojeće mane, pobudjuje manje ili više interesa u narodu, prama dotupitosti osnove na kojoj i sama počiva te osobâ, koje podučavaju. I samo ona škola može da donese koristi narodu, ako se njena nauka daje primjeniti nauci života. Škola za život!

Što će mi nauka, kada je ne mogu upotrebiti u svoju korist! Takovo je mišljenje svačije i s toga se mnogi odvrćaju od škole, naročito od ženske, jer u njoj ne nazrijevaju ono, što bi moglo da im pomogne u životu.

I u svakom načinu pouke širih narodnih slojeva, treba proučiti dobro ćud odnosnih plemena. Žešća ćud južnih i istočnih plemena, zahtjeva više pažnje i taktičnosti.

Pošto se ovakova pitanja ne rješavaju u mjesecima i godinama nego vjekovima, nama koji smo toliko zakasnilo, prijeka je dužnost da se svojski postaramo, kako li bi što prije ispravili stara pomanjkanja u pogledu škole i obuke, u koliko to dopuštaju naše prilike i naše mogućstvo.

Neće biti na odmet, ako se baci još koji kratki pogled na neke pojave našeg prostog domaćeg života, nebi li nam pošlo za rukom da istaknemo još koju iskricu toga života, a da nešto potpunija uzraste ova mala slika narodnog našeg duha i ćudi narodne.

Podublje zaći u predmet i opširnije opisati svaku pojedinu stranu narodnog života, nije moguće na ovome mjestu, pogledom na ograničenu zadaću ovog Koledara.

Bacimo taj pogled na nošnju i ugledat ćemo mnogo prikrivene poezije u njoj i pritajenih idejala! Koliko li radosti i slave, žalosti i okajanja u onim različitim bojama, različnom kroju, raznim nakitima i nošenju! Koliko li u ostalim običajima domaćeg života: u igri i ljubavi, u bolesti i smrti, u slavi, u tugovanju i ljutoj žalosti! Čemu se sadaci i jačerme okreću naopako, a crne se marame obavijaju oko glave? Zašto svaka boja na odjeći, ponešto življa, po-

tamni, iščezne? Zašto se nakiti skidaju, a planine odjekuju tužnim naricanjem i uzdisanjem? Zašto glave nečešljane i puštane dlake niz obraze? ... Eto zato, što tako iste raspoloženje srca, što to odgovara osjećaju duše. Uopće naš narod rijetko se veseli i zbija šalu; to mu je baština prošlosti, a kad oboli koje čeljade ili se muško dijete otrgne krilu majčinom, prolaze dani i mjeseci da se ni vesela riječ ne čuje a kamo li šala. Samo u stanovitim prilikama pjevaju i igraju momci i djevojke na sijelima i dernecim, pri berbi i žetvi u gori i u planini; a i ta pjesma se izvodi u nekom žalostivom tonu, sa nekim čudnim dirljivim popjevkama. Ona razlika u običajima, u igri i u pjesmi, koja se opaža kod pojedinih grana etično-jedinstvenog našeg naroda, zavisi u mnogome od raznih krajeva, u kojima su te grane nastanjene, od prirode i klime. Narodni se duh prilagodjuje spoljnom utjecaju isto tako, kao što i onima, koji dolaze od doticaja sa inim ljudima. Time postaju i neke razlike u običajima, u nošnji i u izražaju svagdanjih životnih pojava.

Ostavimo gradove i oveće varoši, pošto se je u njima duh naroda odviše otudjio i zavirimo u one jednolike potleušice, bez obzira, da li su gradjene od kamena u suho ili klakom podmazane, da li su skalupljene od drvija i gnjile ili inače, na one koje leže sad u prisoju sad u osoju, naći ćemo vazda na jednu te istu jezgru u fizičnom i moralnom pogledu narodnog našeg bića. Ali se ta jezgra nije razvila jednako svakuda i u istoj mjeri.

Utjecaj je prirode na ljudski soj velik; njegov tjelesni i duševni razvitak stoji u neposrednoj vezi sa prilikama, koje ga okružuju. Ljudski soj zavisi uopće od plemena, kojemu pripada, od krvi, koju je naslijedio, od koljevke, koja ga je odnjihala, od zemlje, na kojoj je nikao i obikao, od klime, koju podnosi i od susjednih okolnosti u kojima život sprovodi. I stoga psuha našeg naroda, nije sačuvana u predjašnjoj svojoj zamjernoj čistoći osjećaja u mnogim narodnim krajevima; ona se je na žalost i odviše okaljala doticajem sa pograničnim narodima, od kojih je u svojoj nevinosti poprimila podosta zle natrone, koju treba pročistiti i po mogućnosti istrijebiti. Moralno-etični pojmovi životnog osjećanja, životnog rada u svakoj grani privrednog, ekonomskog, socijalnog i kulturnog našeg bića, treba da su bolje proučeni, treba da su ispravljeni i mladim naraštajima povjereni u što čistijoj formi, i to na podlozi one prvašnje svijetle jezgre našeg narodnog duha, na kojoj počivaju. Hoće li se svi skroz narodni elementi, pak i oni, koji su do sada, sa svoje sebičnosti, toliko zla doprinijeli narodu i potisnuli ga u

svaku bijedu, hoće li se odazvati vapaju onoga, kojeg su toliko ucijenili, ne znam; u protivnom slučaju i ako kasnije, doći će i njihova hora, hora obračunavanja!

Domaći uzgoj i prvo vaspitanje mora da se osloni na uzvišeni moral obitelji, vjere i poštenja u svakom radu, nada sve u svakom nastojanju i svakom drugovanju. To zahtijevaju današnje prilike naroda, a budućnost, — što odluči.

S tog gledišta polazeći, osvrnimo se malko i na prve pojave ljubavi prema narodnim običajima.

Ljubav niče u planini, na paši, pri udruženom radu u polju i na guvnu. Razvija se malo po malo na pazarima, dernecima i sijelima, te izdušuje postepeno u prosidbi i vjenčanju. Gonjanje po plandištima podsjeća te na prirodnu, neobuzdanu slobodnu ljubav, koja vlada u carstvu životinje te daje oduška divljoj strasti i ako nepotpunog zadovoljenja. Zajednički život sa udatim, nevjenčanim djevojkama, ima donekle praktičnog smisla, a to se odnosi na porod. Glavna je svrha svakog vjenčanja porod; bez poroda odžak je pust! Sijela su središta, u kojima se ogledava duša naroda u najpoglavitijoj pojavi ljudskog života, u zametici prirodne težnje za vlastitim preporodjajem, za opstankom plemena. Na sijelim zameću se otmice i vjenčanja; sijela su obično noćna, jer su po danu zaposleni i momci i djevojke, a valjda i iz drugih razloga, između kojih prevladjuje postidnost. U pupčenju muške snage, prene se mladost te hita u većem ili manjem broju, prema srodnim osjećajima, iz jednog komšiluka, drugim komšilucima na sijelo. Kad večernji prestane vjetar i prva se pomoli zvijezda večernjica, momci se kreću i sastaju iznad kuća na ročišta, a djevojke kriomice opremaju na doček, dok majke prigovaraju po običaju. Obično je subota, ali to biva i drugih dana u oči kojih svetkovina, a jeseni maldane svake noći. Jedan je momak jaran, drugi su pratnja. Djevojka proviruje nevidjena iza kućnih vrata i kada momci stignu, kao da im se prikrade. Momci donose sobom po koju jabučicu, tunju ili krušku te daruju djevojke, a izmijenjuje se pogdjekada i koja čašica domaće rakije. Jaran i djevojka posjedaju jedno do drugog, šaplju, govore i miluju se cijele noći do zore. Je li momče doraslo, a djevojka pristaje, jaran se pretvara u prosca, isprosi djevojku i vjenča; ili ako je običaj, odvede sobom vlastitoj kući i koje vrijeme prožive s njome prije vjenčanja. Tada obično jedan puščani hitac iz male kubure, prolama noćnu tišinu i javlja događaj. Često puta zaljubi se koji iz pratnje u djevojku svoga druga i nameće, a dosta puta po koji iz drugog komšiluka; otuda svadja, tučnjava

i krv! Momci su strastveniji, djevojke razabranije; biraju obično bogatijeg i sva se njihova ljubavna nježnost koncentriše kasnije na djecu. Momak u svijetu mladosti sniva ljubav i život, napredak i sreću, te poredava svoje misli oko vrućih želja, koje mu ispijaju mozak i krv; dok djevojke u snivanom zagrljaju, ne zaboravljaju na budućnost. On joj šaplje tiho, drhćućim glasom i opija se u blizini njenoj od mirisa svilenih joj kosa i života djevojačkog, od doticaja, i opčaranim duhom, tupim pogledom privlači je sebi svome životu, da ju sljubi i spoji navijek! I kada u zanosu najdivnije muške moći ustaje bijesan, da pogazi cvijetak milosti, da ga do ludila zagrlji i satare, drugovi poskoče i java nastupi. Isto tako je i u ostaloj prirodi. Tako se i cvijetni prah razliježe iz nježne prašionice, okrunjene sitnim listićima i raznosi u ljubavnoj zori po cvijetovima... po vazduhu... i u čudnoj igri sa proljetnim vjetrom, podaje se neznanom uživanju, a nenadno ga okrutni vjhor svrne u neslućenu, neželjkovanu daljinu, ili pomiješa sa nečistom zemljavom prašinom, u kojoj gine i propada. Tako se druženje i dragovanje ostale životinje, uz šuštanje lišća, rastavlja po bijesu takmaca i po čovječjem udarcu.

Gonjanje u planini je mnogo opasnije glede posljedica, pošto to biva obično u samoći ili u zaklonici. I nije čudo, kad je poticaj golem, a bujna snaga, što je moć prirode osvojila jedno i drugo i time zapečatila im zajedničku budućnost. Dapače to je ipak donekle i opravdano, pošto je i vjenčanje u tim slučajevima neminovno. Sve to ide onim vječitim, mnogo različitim, ali postojanim i prirodnim zakonom plodjenja i preporodjaja.

Zaludu su tada vayne pjesme, vjerski osjećaji; zaludu je društveni moral, simpatije i prilike; — kad zavlada strast sve je utaman! Molitva i kletva, plač i prkos, um i ludilo, zaklinjanje i progonstvo, posljedice i prijekori, budućnost i prošlost — sve je ništa! Sadašnjost odlučuje, ona sadašnjost, koja dominira duhom i tijelom, koja potiče od pamtivjeka ljudski život, da se održi u borbi, koja mu je prirodjena; da savlada i skrši poteškoće; da se oduži onom, u bijesnili strasti nepopravljivu zakonu prirode, koji mu jedino ispunja vas život. Koliko žrtava pada u takoj borbi, koliko li prolivene krvi u njoj! Jeleni se međjusobno nište, ovnovi se lome, pjelti čepušaju a ljudi krvave!

Nadamo se da će vremenom domaći uzgoj ograničiti i takove slučajeve, koji odavaju primitivnost duha u svoj svojoj bijedi, ali ipak — bolje ovako, nego li u neprirodnim poticajima modernih, prosvjetljenih masa, koji obeščaćuju prirodu!

Nije čudo što je momak strastveniji, što uzdiše i sniva u milini života željkovane sastanke na sijelim, u doba kada nebo oživljuje u noćnom mrtvilu opustjele zemlje, i da umišlja taj sastanak kao rajsko uživanje neke više nadzemne slasti. U istinu, to noćno osamljenje od inih pospalih stvorova, od svagdanjeg, vječitog tumananja nemirne svijetine, od buke i vike onih što se bore oko životnih potreba, od uzdisaja progonjenih, od žalbe oboljelih, od prijekora, nenavidnosti i mržnje sebičnjaka, od nedjela ljudske zavisti... nema ništa u sebi umjetnoga; sve je prirodno i ugađja vrućim čežnjama nepotamnjenih, neokaljanih ideala ljubavi. Ali je u tim sastancim, toj prvoj zametici kasnijeg osviješćenja, običajno sačuvana čistoća i donekle posvjedočena prisutnosti drugova. I to je u duhu naroda, kojemu pripadamo, a u mnogome se primiče i ostalim narodima.

Vjenčanje razgoni sve časovite sanjarije, nastaje razabranje i mir; ugasi se strast i obično prestaje svaka zabluda. Ozbiljne misli i brige oko poroda, karakterišu drugu poglavitu fazu života, u kojoj se narodni duh svijesti. Časovitom sanjanju, časovitom uživanju, slijedi neko prividno zadovoljenje, stišanje krvne navale, ublaženje živčanog nemira, te redoviti promet u organskoj materiji, zatim povećan mar za radom i za življenjem. I tako se do stanovite, na žalost prerane granice života, dan po dan obnavlja miran život, bez inih zapletaja, te se mlado momče i ne osjetivši pretvara u starca domaćina, zaogrnutu u suknenu tamnu kabanicu, obješenih sijedih brkova, namrštena lica i golemih obrva, koje mu umni i očinji vid zaklanjaju; dočim se mlade, bujne djevojke postepeno razvijaju, plode i preporadjaju u stare domaćice, iskrivljenih hrptenjača, raspoljenih košuljaka, iz kojih vire suha, lugasta, nečista poprsja.

I duh je našeg naroda u ljubavi postidan, umjeren i čist, koliko u nikakovu narodu, naročito pak po vjenčanju da mu para nema!

Istina je da ga uboštvo sapinje i svaki jad, ali je ipak, većim dijelom još u mladosti ostao nevin i bježi od napasti, od svakog slučaja. Mnoge ih poznajem koji su godinama u vojsci služili, radili u stranom svijetu i bili izloženi svakoj prigodi; no pored svēga toga, ostali čisti kao zlato. O oženjenim ljudima nije ni govora. U narodu je preljub užasna sramota; čovjek mekoputan smatra se da nema obraza, te je izgubio svaki ugled, svako poštovanje u narodu. „Gospodine! —“ reče mi jedan: „bio sam četiri godine u svijetu i zaradio sam nešto, ali koja je korist, kad sam teško obolio i nema mi lijeka!“ — „Što je? što te boli?“... — „Eto pa vidi i sam;

da ja znadem ne bih k tebi dolazio.“ — Kad je snimio sa sebe gornju odjeću, oteše mu se riječi, iza dubokog uzdisaja : „Eh ! u mucu nije stida !“ — Nijesam mogao da naidjem ni na najmanji znak bolesti u njegovu životu. Boravio je u jednoj sobici za 15 dana, s jednim drugom, kojega su bile zemaljske okužile vile i ustravio se. Domaći odgoj, njegov čisti duh, postidnost, sramota : sve je to djelovalo na nj, te je postao predmetom iskorišćivanja u poganom svijetu. Bolest duha i živčana malaksalost dotjeraše ga do prosjačkog štapa, ali je ipak prebolio svaku, čim je saznao da mu nije ništa od one nevolje, koju toliko ravnodušno podnosi gradski život. Veoma je rijetko da se koji od ove vrste ljudi, onoga čistog našeg duha, okrene na zao put i pokvari. A koliko ih duševno ne oboli, naročito sa neplodnosti !

I dokle prosvijetljenije gospodje naprednih naroda, suzbijaju, makar kakvim načinom, vlastitu klicu materinstva i tamane često puta iz obijesti svaku zameticu života u svome tijelu, dotle prosta narodna žena gine za porodom : kad ga nema, dolazi do očajavanja, boluje i vene. S istog uzroka mnoge i mnoge neprestano lutaju, i traže pomoći.

Naravne bolesti i one koje potiču iz kužnih vrela ; bolesti usljed pretjeranog rada ili inače postignute od prehlade u radu i od različitih predmeta rada, ne odavaju vazda na prvi mah ono duševno, specijalno raspoloženje našeg naroda, koje je osvjetljeno u onim naročitim bolestima, što počivaju na psihičnoj bazi poremećenog života.

Ipak i kod takovih bolesti izbija mnogo puta onaj duh, koji je narodu svoj ; duh neograničenog požrtvovanja i nesebičnosti. Koliko puta došlo bi k meni po koje mlado momče i zaklinjalo me, neka mu kažem samo, da li je koja opasna bolest na njemu — obično ciljaju time na sušicu — nebi li učuvao od sebe drugu kućnu čeljad i prištedio obitelji uzaludni trošak oko liječenja. I to sasma ozbiljno, bez oplakivanja svoje mladosti, svoga još nedoraslog žića ! — A majke ! Koju li brigu vode o djeci, kako se skončavaju svakom tugom, bijedom i nevoljom, samo da je djeci lakše ! A koliko li pate za svojim drugovima i za ostalim svojim milim ? Cijele noći, dane, sedmice i mjesece dana, one služe kao uzglavlje i na svome krilu neprekidno nose teško breme ugroženih, ljubljenih života, grleći im sumorne, blijede glave ; uzdišući u njihovim uzdisajima, bolnim odlijeganjem njihovog jecanja ; umirući u posljednjem cjelivanju njihovih samrtnih očiju ! Što one u takovim slučajevima podnose, više nije moguće podnijeti. A inače i u svoj obitelji zapne život. Što tko ima, to daje ;

što tko može, to ne uskraćuje, samo da se pruži ponešto laštine bolniku. Komšije hitaju u pomoć i sva rodbina. Svima je na licu žalost a u srcu tuga.

A gdje su ostali običaji kada zvana oglase mrtvaca ; gdje je pusto naricanje, gdje su tužne pratnje i jadovna sahranjenja ? A mrtvine, molitve i spominjanja, naročito oko mladih života !

Starci umiru mirno, bez oplakivanja ; oni su svoj kruh izjeli ! Čim čeljade ostari i ostavi se teškog rada, on se već sprema na smrt i ne žali života, nije mu teško umrijeti. Izbjegava svako neobično slavlje, ne kiti se više svečanim ruhom, niti uživa u njezi vlastitog života. Sve je na njemu staro, odjeća i obuća, prostirač i ogrtač i svaka lična potrepština. I ne treba mu ; život mu vazda nazaduje, čemu dakle spoljašno obnavljanje ? Mladji naslijediše zapovijest i brigu oko domaćih poslova i zamijeniše starog domaćina. I tako postoji neko vrijeme, dok ga smrt ne oslobodi patnje. On očekiva taj čas bez ikakva strahovanja ; bolestan trpi i ne pada mu na um da se liječi, da ublaživa bolove tijela ; to je sve prirodno i po sebi se razumije. Nikakav drugi čovjek ne umire tako prirodno, a da ne žali svoga izgubljenog žitka i uživanja ! Žali za njim samo drugarica stara, a mladi ga spominju iz počasti.

Kada nesreća opaše koje mlado čeljade i prijeti mu opasnost životu, ljudi obično šute i trpe, a žene se rastavljaju od žalosti. Okreću se svagdje i svakako, molitvi i znanju, vapeći pomoć ne zaziru od nikakve žrtve. U toj zebnji koliko li ugledaju jada i kako svoje vlastite zanemaruju živote, nije moguće ni opisati. Upravo se poradjaju u njima neke psihične boljetice na podlozi živčane malaksalosti. Teška briga oko ugroženog poroda dovodi ih do zdvajanja, da potpuno zaboravljaju svoju individualnost. Besanica i strah te vječito predanje, uznemiruju im i potkopavaju živote. I tada nastupa ona forma histeričnosti, koja se uvidja na prvi pogled. Sagnute glave, raščešljanih pletenica, preokrenutom jačermom pristupa ti puna tuge, sabrane u sred srca ; dugi, duboki uzdisaji izdušuju iz njenog izmorenog, mršavog tijela, kao odušci nekog nevidnog jada, neke neublažive boli. Nastaje jadanje, žalba i kukanje. Tuži se na sve strane, sad joj trne život, sad joj mravi lizu a mišići igraju amo tamo bez prestanka. Grčevi joj sapinju noge i ruke, a protiske ispod srca odgovaraju joj u lopatici. Neki čudni zalogaji dave je u gučku i svakog časa misli da nove zore dočekivati neće. I tako postepeno ginući, provodi dane i godine tog nesretnog života u potrazi za lijekom, za molitvom, za mirom i počinkom, što no je uskratila sebi i svojoj kućnoj čeljadi.

To je onaj duh ucviljene naše narodne duše, koji je oplakao i stare jade nekadašnjih nesreća narodnih, koji umiče mnoge obitelji, te nije jošte uginuo. Koliko li bi se moglo prištediti jada, golemih posljedica, zgodnim udešavanjem narodne obrane pogledom na uzgoj, škole, rad i zakonske osnove, koje bi imale obratiti ozbiljnu pažnju duhu naroda i okolnim prilikama, u kojima žive oveće narodne skupine, te na samu prirodu i njeno utjecanje na ljudski soj i blago. Težnja oko obezbijedjenja tih potreba, riješenje onih znamenitih pitanja vodi zdravlju, biva onom poglavitom cilju, koji sačinjava domaću sreću, moć država i narodni sjaj. Najglavniji temelj ljudskog društva počiva na ovoj golemoj osovini, koja se nazivlje: z d r a v l j e. Uz zdravlje pristaje i blagostanje !

Današnji vijek napretka i prosvjete izmedju ostalih tekovina, udario je i temelj znanstvenoj higijeni, te pronašao brojnih načina za obezbijedjenje ljudskog života od različnih bolesti i od pre-ranog istrošenja životne snage.

Zadaća je higijene duha, da poprati pojedine faze ljudskog bića zgodnom naukom. Do stanovite granice života ponavljaju se vazda jedni te isti prizori kod pojedinaca, kod sviju. Od ranog djetinjstva do potpune doraslosti ; od ove do poodmakle zrelije dobi i čak do starosti, nižu se, poredavaju i nameću razne misli, druge težnje i različite prilike u sve to većoj kohordinaciji pojmova, koje treba na vrijeme ispraviti. Jaoh ti ga se onome, kojega je čas života zaslijepio, a strasti zarobile ! Jao ti se onom narodu, kojemu je duh sapet ili neprirodnim, neumjesnim načinom upućen !

Prava nauka u istinu treba da nas poduči, kako ćemo obraniti se od spoljašnjih, nepovoljnih utjecaja, te sačuvati prirodjenu životnu energiju do krajnje mogućnosti u što ugodnijem življenju. Ali nauka treba da računa i sa duhom naroda, sa narodnim

običajima i tada će moći postići željeni uspjeh. To je sva filozofija života, to je krajnji cilj svake znanosti !

I dok su kulturniji elementi svih naroda prigrlili nova higijenska pravila, te ih primijenili ovećim i omanjim gradovima u pogledu stanova, nošnje i mnogih običaja, koji se odnose na kulturnu, individualnu higijenu, dotle su zanemarili najglavnije uslove opstanka i preporodjaja kod širih narodnih masa i zapostavili pojam rada, sredjenog rada. Duh narodni nije ih mogao slijediti i u tolikoj sebičnosti pretrpio je golemih šteta.

Stvaranje mnogih industrija dovelo je do utakmice u svakom radu, do kosenja interesa i do rasula životnih energija širih narodnih masa. Nastala je intelektualna borba oko novih izuma, novih načina rada, oko novih polakšica za postignuće sve to veće individualne koristi ; i samo toj neizmjerne težnji osobne i udružene sebičnosti imale su da posluže sve nove tekovine znanja i umjetnosti. Silnoj vrevi neumornih potražioca novih zametaka rada ; užasnoj napetosti zanimanih takmaca, pridružiše se veliki pritoci izglednijih, začudjenih naroda, u nekoj obmani bolje budućnosti i umišljenog uživanja.

Grozne li su posljedice toga rada, neumornog, nesredjenog i više puta beskorisnog !

Čovjek dožive zaista u godini dana mnogo više, nego li je prije cijelog svog vijeka doživio, ali je statistika pomora postala mnogo okrutnija i posljedice grdnije, ubitačnije. Sve teorije o uzdržavanju zdravlja, o kulturi, napretku, budućnosti . . . svode se na puku ironiju ; sve to iščezava pred onom nenaknadivom štetom, koju nam nanosi novi vijek, vijek potjere za interesim !

Statistika novačenja, kod velikih industrijalnih država, dokazuje nam očito opadanje plemena !

Bez rada nije života, ali samo u sredjenom radu na podlozi narodnih potreba, počiva život narodni.